

Н.М. ПЕТРІЦА
(Ужгород)

ЧЕСЬКА ТА СЛОВАЦЬКА АНТРОПОНІМІЯ ДОПРІЗВИЩЕВОГО ПЕРІОДУ

УДК (811.162.3 + 811.162.4) ‘ 373.23 «10/17»

Петріца Н.М. Чеська та словацька антропонімія допрізвищевго періоду; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел -7; мова – українська.

Анотація. У статті проаналізовано специфіку формування чеської та словацької антропонімних систем допрізвищевго періоду.

Ключові слова: антропонімна формула, відтопонімне означення, с интетично/аналітично виражене відтопонімне означення, патронім.

Формування чеської та словацької антропонімійних систем відбувалося упродовж багатьох століть, і має певні етапи свого становлення — від язичницьких імен аж до усталеної, кодифікованої сучасної дволексемної антропонімної формули.

Сучасний спосіб ідентифікації людності за прізвищами, котрі вказують на сімейну належність особи, та за власними особовими іменами є порівняно недавній. На державному рівні у чехів та словаків він був узаконений у 1780 році толерантним патентом Йозефа II про обов’язкову наявність у людини спадкового незмінного прізвища.

Спільна історична доля, яку переживали чеський та словацький народи, - Великоморавське князівство, входження до складу Габсбурської імперії – наклала спільний відбиток на розвиток антропонімних систем чехів та словаків. У зв’язку з цим, у сучасній вітчизняній антропоніміці історію чеських та словацьких автропонімних формул, як правило, розглядають у контексті одного спільного дослідження [7, с. 273].

Однак аналіз чеських та словацьких писемних пам’яток, детальніше вивчення історії чеської та словацької антропосистем дозволив нам виділити поряд із спільними також і деякі відмінні риси. Ця відмінність проявляється в кількох моментах, ключових при вивченні історії антропонімних формул.

1. Динаміка співіснування однолексемних та багатолексемних антропонімів.

Чехи та словаки, як і всі слов’яни, успадкували антропосистему праслов’янської епохи. Перші чеські писемні пам’ятки фіксують власні особові назви, що складаються з одного імені. У XI–XII ст. однолексемний спосіб ідентифікації особи залишався визначальним, хоча на периферії антропонімійної системи вже були присутні складені особові назви.

Латинські пам'ятки з території Словаччини, зокрема, Zoborська лістіна 1111 року, Brzovicka лістіна 1135 року, Словенски діпломатар до 1260 року та Словенські регестар 1301-1323 роки свідчать про те, що після занепаду Великоморавського князівства аж до XIV століття включно його населення використовувало однолексемний спосіб ідентифікації осіб. Відомий словацький ономаст Мілан Майтан стверджує, що в XIII-XIV століттях одного імені для суспільно-правової ідентифікації особи вже не завжди вистачало [3, с. 19]. Словацькі писемні пам'ятки цього періоду все частіше фіксують поряд з іменем додаткову розрізнявальну назву. Дослідник переконаний, що переломним моментом у співіснуванні словацьких однолексемних і багатолексемних антропонімів було XV століття [3, с. 19]. Дослідивши записи Жилінської книги, М.Майтан стверджує, що в іменуванні містян у цей період переважають антропонімійні двочлени [2, с. 30].

На думку дослідниці С.Пахомової, ситуація щодо визначення особи у чеських і словацьких землях починає змінюватися після XIII століття [7, с. 274]. Це проявлялося у появі додаткових до імені компонентів, якими були напр. патроніми, позначення родинного або соціального статусу, етнічної належності чи місця походження/проживання. Русійними екстралінгвальними факторами, на думку дослідниці, було запровадження спадкового майнового права, котре передбачало й юридичну фіксацію майна за його власником. У становленні словацької антропосистеми С.Пахомова виділяє два етапи: 1) 13-15 століття, коли переважала однолексемна номінація людності, та 2) 15-18 стол. – коли домінували антропонімійні двочлени [7, с. 276].

Перехід від одноймення до багатовимення у чехів відбувся дещо раніше. Статистичні підрахунки засвідчують, що в чехів переломним етапом стало XIV ст., коли дволексемні власні особові назви з периферійної частини антропосистеми перейшли в центральну. Наші спостереження знайшли також своє підтвердження в інших авторів. Так, Я. Свобода стверджував, що перехід до двовимення (*dvoujmennosti*) у чехів відбувся в XIV ст. [4, с. 25].

У XI ст. найчисельнішою верствою найдавніших власних особових назв в аналізованих чеських писемних пам'ятках є однолексемні антропоніми, вони становлять 90 % від загальної кількості усіх онімів, напр.: *Bosa* (1088 CDB-1, 376), *Bosata* (1088 CDB-1, 379), *Bosey* (1100 CDB-1, 105), *Bucan* (1046 CDB-1, 360), *Budka* (1088 CDB-1, 377), *Baranta* (1186 CDB-1, 436), *Beneda* (1186 CDB-1, 434), *Beness* (1148 CDB-1, 163), *Berzon* (1182 CDB-1, 226), *Berzota* (1186 CDB-1, 431), *Beska* (1148 CDB-1, 161), *Bezded*, (1182 CDB-1, 226), *Bilek* (1186 CDB-1, 435), *Bogdan* (1145 CDB-1, 146), *Boges* (1197 CDB-1, 331), *Bogumil* (1186 CDB-1, 433), *Bik* (1186 CDB-1, 433). Решта 10 % — це поодинокі вкраплення дволексемних власних назв, що ідентифікують осіб суспільної

верхівки. Тенденція до появи багатолексемних іменувань у чехів увиразнюється в наступні два століття. У XIV столітті однолексемні власні особові назви становили вже тільки третину з числа усіх іменувань: домінуючі позиції належали антропонімічним двочленам (62,11%) а також 10 % трилексемним антропонімам.

Таблиця 1.

Динаміка співіснування однолексемних і багатолексемних антропонімів у чеських писемних пам'ятках (у відсотках).

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
Однолексемні антропоніми	90	73,12	64,75	27,5
Дволексемні антропоніми	10	26,88	33,52	62,11
Трилексемні антропоніми	–	–	1,73	9,8

У чехів часом переходу від однолексемного способу ідентифікації людинності до багатолексемного (звичайно, на рівні писемних пам'яток) є XIV століття, у той час як у словаків переломний момент засвідчено щонайменше на століття пізніше.

2. Якісний склад багатолексемних антропонімів.

Перші складені власні назви особи в залучених нами до аналізу чеських пам'ятках датуються 1043 роком і реалізуються у вигляді автохтонного слов'янського імені та відтопонімного означення: *de Gresenic Stanek* (1043 CDB-1, 351), *de Podliscin Swerad* (1043 CDB-1, 351). Решта антропонімічних двочленів представлені у вигляді таких АФ: ім'я + прізвище, ім'я + посесивний компонент.

Ступінь фіксації онімів кожної групи свідчить про неоднорідність поширення цих формул у діяхронії.

Таблиця 2.

Питома вага дволексемних формул у XI–XIV століттях (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
ім'я + прізвище	86,2	46	42,85	26,17
ім'я + відтопонімне означення	8,3	29,3	27,42	71,4
ім'я + посесивний компонент	5,5	24,7	29,71	2,43

Поширення іменувань за формулою *ім'я + відтопонімне означення* мало тенденційний характер. Питома вага цих складених назв особи збільшува-

лась та зміщувала у периферійну частину інші антропоніміїні двочлени (станом на XIV ст. вони становили 71,4% від усіх дволексемних антропонімів). Іменування цього типу ідентифікували особу за місцем її проживання, походження, за назвами маєтків тощо. Упродовж XI–XIV ст. перевагу мав морфологічний варіант з топонімом у формі родового відмінка з прийменником *z//de*. Статистика свідчить, що питома вага таких антропонімів коливалася у межах 90 %: *Radon de Breza* (1182 CDB-1, 226) *Martin de Milkov* (1183 CDB-1, 420), *Martinus de Zaiacis* (1193 CDB-1, 315), *Hynek z Dube (z Dube Hynek)* і *Hynek Dubský* (Dal, 199). Дослідники слов'янської історичної антропонімії переконані, що морфологічні варіанти цієї антропоформули були носіями соціальної інформації. Чеський мовознавець Ф.Травнічек переконаний, що на кінець XIII ст. чеська шляхта поряд із іменем мала, як правило, «*šlechtický přídomek*» (шляхетське прізвисько, означення) у вигляді аналітично чи синтетично вираженого відтопонімного означення [5, с. 273]. Таким чином, ідентифікація за географічною ознакою у догуситський період була ключовою в іменуванні чеської шляхти.

У словацьких писемних пам'ятках поодинокі вкраплення дволексемних іменувань датуються початком XII століття і представлені у вигляді ім'я + посесивний компонент (патронім), напр., у Заборській Лістині у записі 1111 року з одинадцяти власних особових назв, дев'ять – однолексемні іменування, а дві – поширені описовим патронімом: *Deda et Cace, qui ambo filii Buquen a d'alšie Una, Bacha, Penet, Seuin, Martinus filius Marci, Petre, Cap, Subissa, Figa, Peregrin* [2, с. 28].

З XIII–XIV ст. у словацьких писемних джерелах щораз більшає кількість фіксацій дволексемних антропонімів. Поряд з патронімами в якості додаткового ідентифікуючого компоненту часто вживалися назви на позначення родинного або соціального стану, етнічної належності, або місця походження чи проживання. Однак ключовою при цьому, на думку М.Майтана, залишалася АФ ім'я + посесивна назва [2, с.28]. Про це переконливо свідчать записи у словацьких латинських актових книгах, коли для ідентифікації особи фіксували імена предків не лише попередньої (другої) генерації, але і третьої та навіть четвертої: 1305 *Ján syn Petra syna Omodejovho (Johannes filius Petri filii Omodei)*, 1322 *majster Mikuláš syn Bokšu syna Šimonovho (magister Nicolaus filius Boxa filii eiusdem Simonis)* [2, с.28].

Крім того, одна і та ж особа, могла бути записана різними способами, але при цьому посесивний компонент залишався незмінним: наприклад, *Andrej syn Dionýza z Brehova z rodu Koplony* у джерелах 14 ст. згадується 8 разів: 1310 *Andrea filio Dyonisy de Imbregh de genere Koplon*, 1311 *Andreas filius dyonisy de imbregh*, 1316 *magistri Andree filii Dionisi*, 1317 *iudex nobilium de comitatu*

Zemliniensis magister Andreas filius Dionisi, magister Andreas filius Dyonisy de Imbreg de genere Koplou [2, с.29].

Продуктивність АФ ім'я + патронім у словацьких пам'ятках засвідчується і таким фактом, що в цьому документі згадується три особи з іменем *Andrej syn Dionýza*, однак попри такий збіг словаки не відмовлялися від патроніма у складі особового імені. - Один *Andrej syn Dionýza* з Крчави котрий мав братів *Mikuláša, Petra a Vavrinca* (1302), другий *Andrej syn Dionýza* з Гонти, що мав братів *Jána a Michala* (1304, 1305), а третій *Andrej syn Dionýza*, що мав брата *Ladislava* (1306, 1309). М.Майтан припускає, що син або один із синів міг отримувати ім'я від батька, напр. 1302 р. згадуються земани *Mojš a Dominik synovia Mojšovi z Branča (Moys et Dominicus filii Moys, nobiles de Berench)*, 1306 р. ліптовські земани *Vavrinec, Dionýz a Bogomer synovia komesa Bogomera (magister Laurencius, Dyonisius et Bogomerius filii comitis Bogomerii, nobiles de Lypthov)*, 1316 р. в К'аґачанох при Трнаве згадується земан *Mikuláš syn majstra Abu Abovho syna (nobilis vir magister Nicolaus filius magistri Abee filii Abee)* [2, с.29].

Таким чином, якщо порівнювати якісний склад багатолексемних антропонімів допрізвищевого періоду, то у чехів станом на XIV століття ключовою є ідентифікація за географічною ознакою, у той час як у словацьких АФ переважують іменування з посесивним компонентом.

Екстралінгвальним фактором, котрий зумовив таку відмінність у чеській та словацькій допрізвищевій антропосистемах, на нашу думку, є те, що у чехів відносно раніше закріпилося право приватної власності, при якому іменування за главою сім'ї втрачало свою актуальність. Цим чеська антропосистема допрізвищевого періоду відчутно відрізняється не тільки від східно- і південнослов'янської (де патронімічні назви були надзвичайно активними), але й від словацької на певному історичному зрізі.

3. Етимологічний склад імен у чеській та словацькій АС допрізвищевого періоду.

У найдавніших чеських хроніках та актових книгах домінують автохтонні слов'янські власні назви, згодом збільшується кількість фіксацій християнських та германських імен.

Тривалі чесько-німецькі мовні контакти, що беруть початок із часу протекторату Східнофранкського королівства (IX ст.), не могли не позначитися на лексичному складі старочеської мови, зокрема і на її ономастичному фонді. Уже найдавніші пам'ятки фіксують у чеських текстах присутність неорганічних антропонімів, серед яких – чимала кількість імен германського походження: *Arnoldus Pragensis* (1221 CDB-2, 198), *Henricus iudex* (1201 CDB-2, 26), *Hinricus* (1207 CDB-2, 56), *Marcuardus de Dechin* (1220 CDB-2, 176), *Willehelmo* (1211 CDB-2, 88), *Vlricus*.

Нині важко сказати, були носії цих імен слов'янами, германцями чи, не виключено, дітьми змішаних шлюбів, як, напр., у фіксаціях *Bauaro filio Dlugomili* (1211 CDB-2, 88), *Herman Jacobitz* (1207 CDB-2, 67), *Olrucus filius Juric* (1222 CDB-2, 212), *Heinricus filius Witechonis* (CDB-2, 1209 CDB-2, 80), *Heinricus Bohutiz* (1219 CDB-2, 175).

Із поширенням християнства на територію Богемії почали проникати імена біблійні (давньоєврейського, грецького та латинського походження). Ці імена зосереджувалися спочатку в монастирях і поширювалися поміж служителів церкви, а згодом і серед шляхти.

Таблиця 3.

Питома вага імен різного походження в діяхронії (у відсотках).

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
імена слов'янського походження	90,6	69,6	68,35	46,5
імена християнського походження	8,3	15,8	21,3	40,2
імена германського походження	1,1	14,6	10,35	13,3

Статистичний аналіз власних особових назв різної генези в діяхронії свідчить, що до XIII ст. у чеських пам'ятках домінують імена слов'янського походження. Однак у XIV столітті імена християнського походження дещо укріпили позиції на рівні 40 % у порівнянні із 15 % у -- XII ст. та 20 % -- у XIII ст.

М. Майтан стверджує, що подібне співвідношення автентичних та запозичених імен існувало у XII-XIII ст. на території давньої Словаччини [2, с.28]. Хоча інший словацький вчений Р. Зеленай, досліджуючи давні словацькі роди, переконаний, що слов'янські автохтонні імена на території Словаччини займали монопольні позиції протягом XI-XII століття [6, с. 18]. Ситуація змінилась у XIII столітті, коли християнські імена поступово починають витісняти автохтонні на периферійну частину іменника. У XIII столітті, на думку Р. Зеленай, співвідношення християнських імен та слов'янських було 46% до 54% [6, с. 18], у той час, як у чехів у XIII столітті питома вага християнських імен становила лише 20%. І лише у XIV столітті у чеських пам'ятках питома вага християнських імен зросла до 40 %. Тут доводиться констатувати, що засвоєння імен з католицького мартирологіуму в чехів «спізнюється» на століття.

Аналіз чеських пам'яток догуситського періоду засвідчує досить незвичну є ідентифікацію навіть єпископів та монахів слов'янськими іменами: *Iaromir Pragensi episcopi* (1088 CDB-I, 389), *Bosko archidiaconus* (1196 CDB-1, 319), *Brecislaum, episcopum Pragensem* (1183 CDB-1, 420), *Domabor, cameraarios* (1186 CDB-1, 431), *Domazlau archidiaconus Pragensis* (1167 CDB-1, 412),

Deslaus decanus (1183 CDB-1, 424), *Boguzlau Wissegradensis prepositus* (1148 CDB-1, 163), *Bogusslaus canonicus Olomucenses* (1207 CDB-2, 55), *canonicus Olomucenses Zbignew* (1207 CDB-2, 55), *Radosslaus archidiaconus Olomucensis* (1207 CDB-2, 54), *dominus Hroznata, canonicus Pragensis* (1318 PDZ-1, 25), *Przibislao archidiacono Horssoviensi* (1378 LN, 31), *domino Borsso archidiaconus Bechinensis* (1379 LN, 69).

Випадки номінації слов'янськими іменами служителів культу в XIV ст. свідчать про ще досить слабкі позиції християнського іменника в тогочасному чеському соціумі. Висока питома вага християнських імен у XIII столітті на території Словаччини, на думку Романа Зелена, пояснюється визнанням угорськими королями папської курії, заснуванням монастирів та парафій і впровадженням ряду нових свят [6, с. 21]. Переломним періодом дослідник вважає час після татарської навали 1241-1242 роки, коли спустошені території почали займати переселенці з інших земель, зокрема і Німеччини, які принесли класичні християнські звичаї, включаючи і культ святих [6, с. 21].

Отже, порівняльне діахронічне дослідження чеських та словацьких АФ допрізвищового періоду засвідчує існування ряду відмінностей в процесі та часі формування цих антропонімних систем. По-перше, відмінним був період переходу від однолексемної антропонімосистеми до системи АФ. Цей перехід у чехів відбувся у XIV столітті, а в словаків — у XV столітті. Детальний аналіз давніх писемних пам'яток з території Чехії та Словаччини переконує, що у чехів станом на XIV століття ключовою є ідентифікація за географічною ознакою, а іменування за ім'я + та паронімом перебувають на периферії АС, у той час як серед словацьких АФ переважають іменування з посесивним компонентом.

Література

1. Beneš J. O českých příjmeních / J. Beneš. – Praha, 1962. – 356 s.
2. Majtán M. Vývin pomenúvania osôb na Slovensku // Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov. – Bratislava, 1994.- S. 28-34.
3. Majtán M. Vývin priezvisk na Slovensku // Zápisník slovenského jazykovedca. Roč. 12. – 1993.- Číslo 1-4.- S. 18-20.
4. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda. – Praha, 1964. – 317 s.
5. Trávníček F. Příjmení / F. Trávníček. // Mluvnice spisovné češtiny. – Praha: Slovanské nakladatelství, 1951. – Díl 1. – S. 269- 276.
6. Zelenay R. Genealogické metody výskumu najstarších rodov // Najstaršie rody na Slovensku. Zborník príspevkov. – Bratislava, 1994.- S. 14-27.
7. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 2012. – 344с.

**ЧЕШСКАЯ И СЛОВАЦКАЯ АНТРОПОНИМИЯ
ДОФАМИЛЬНОГО ПЕРИОДА**

Н.М. Петрица

Аннотация

В статье проанализирована специфика формирования чешской и словацкой антропонимных систем дофамильного периода.

Ключевые слова: антропонимная формула, оттопонимное определение, синтетически/аналитически выраженное оттопонимное определение, патроним.

**CZECH AND SLOVAK ANTHROPOLOGY
OF PRE-SURNAME PERIOD**

N.M. Petritsa

Annotation

The article analyses the specificity of the formation of Czech and Slovak anthroponomical system of pre-surname period.

Key words: anthroponomical formula, toponym definition, synthetically/analytically expressed toponym definition, patronym.